

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

نویسنده

پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

Ketabton.com

۱۳۹۹

سید جمال الدین افغان و برخورد شرق و غرب

نویسنده: پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

ناشر: اکادمی فلسفی مجروح

سال نشر: ۱۳۹۹هـ / ۲۰۲۱م

نوعیت نشر: دیجیتالی

دیزاین: هارون صافی

نهاد همکار و تسهیل کننده: موسسه تحقیقاتی انسان

یادداشت:

این مجموعه کتابهای پوهاند مجروح به همکاری موسسه تحقیقاتی انسان که حمایت کننده اصلی اکادمی فلسفه مجروح میباشد، بازنشر شده است.

www.majrooh.org

info@majrooh.org

یاداشت

په ۲۰۰۱م کال کې په افغانستان کې د نوي نظام د پیل راهیسې تر ننه پورې د هېواد د روشنفکرۍ د ډگر یوه مهمه ستونزه د نږدې ۴۰ کلنې انقطاع په پایله کې رامنځته شوې تشه ده چې په پایله کې یې زموږ د اوسني ځوان روشنفکر نسل معرفتي اړیکه د خپلو اسلافو سره شلولې ده. په بل عبارت د افغانستان نوي نسل ته چې په تېرو ۲۰ کلونو کې روزل شوی دی، تاریخ تر ۲۰۰۱ وروسته پیلېږي. دا نسل تر جگړې وړاندې افغانستان کې د تولید شوي معرفت سره ډېره لږه بلدتیا لري او له همدې امله په معرفتي ډگر کې د هېواد د د یوې معلومې او مشهودې جزیرې د بیاځلي پلټنې او کشف په هلو ځلو کې سرگردانه دی. دې ستونزې ته په کتلو سره زموږ یو رسالت دا هم دی چې د یو ارتباطي پله په توګه نن له پرون سره وصل کړو.

د افغانستان نوميالی فیلسوف، شاعر او لیکوال پوهاند ډاکټر سید بهاؤالدين مجروح د ۱۹۲۸م میلادي کال د فیروړۍ په ۱۲مه د کونړ ولایت د اسمار په ولسوالۍ کې وزېږېدلو او د ۱۹۸۸م میلادي کال د فیروړۍ په ۱۱مه نېټه په پېښور کې په مرموز ډول شهید شو.

پوهاند مجروح په فرانسه او جرمني کې د ادبیاتو او فلسفې په ډگر کې د دوکتورا تر کچې زده کړې وکړې او بیا په کابل پوهنتون کې د فلسفې استاد پاتې شو او تر څنګ یې یو شمېر اداري دندې هم ترسره کړې.

د پوهاند مجروح د زده کړو منځپانګه او د ژوند اصلي رسالت د غربي فلسفې مکتبونو او د شرقي - اسلامي فلسفې څخه د یو په زړه پوري سنتېز رامنځته کول وو. مجروح د افغانستان په معاصر تاریخ کې ممکن لومړنی فیلسوف وي چې د غرب فلسفه یې د شرق د عرفان سره په ګډه مطالعه کړه او او په پایله کې یې د

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

ځایي معرفت بې ساری متن تولید کړ. په بل ساده عبارت هغه فلسفي مباحث چې نوموړي د فرانسې او جرمني په پوهنتونونو کې لوستلي وو، د افغان انسان لپاره د ځایي معرفت سره پخلا او د عیني واقعیتونو په نظر کې نیولو سره بې په ساده ژبه بیان کړل.

د پوهاند مجروح نږدې ټولو آثارو په مرکز کې د نفس، ژوند او آزادۍ د اصطلاحاتو د معنا او مفهوم پلټنه ده. د بېلگې په ډول «د جبر او اختیار په ډیالکتیک» کې د بېلابېلو فلسفي بحثونو په محور کې د ځان پېژندې او انسان پېژندې تر څنګ د فلسفي مکتوبونو اړوند مباحث شامل دي چې په ساده پښتو لیکل شوی دی. د پوهاند مجروح تر ټولو مهم اثر بیا «ځانځاني ښامار» دی چې په ۶ دفترونو کې لیکل شوی دی او په فلسفي او سمبولیکه ژبه یې د انسان، ټولني او سیاست په اړه بحث کړی دی. د نوموړي په وینا ځانځاني ښامار د هر هغه بنیادګر کیسه ده چې په خپل ځان کې بتان جوړوي او بیا یې عبادت کوي. په حقیقت کې همدا ښامار دی چې هر انسان یې په خپل ځان کې روزي او بلاخره یې همدا په خپل لاس روزل شوی ښامار تر ستوني تېروي.

د مجروح فلسفي اکاډیمي په پام کې لري چې د ۲۰مې پېړۍ ددې نوميالي فیلسوف (۱۹۲۸-۱۹۸۸) د ۹۳مې کلزې او د ۳۳م تلین په مناسبت د نوموړي یو شمېر آثار په وړیا ډول خپاره کړي. په دې آثارو کې (د جبر او اختیار ډیالکتیک)، (د ځانځاني ښامار- اژدهای خودی ۶ دفترونه)، (ناآشنا سندرې) او (سید جمال الدین و برخورد شرق و غرب) کتابونه شامل دي.

ددې آثارو د خپرولو اصلي موخه نوي ځوانانو ته د پوهاند مجروح د معرفي سربېره په روشنفکري ډګر کې د جگړې وړاندې افغانستان له روشنفکرانو سره د

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

نوي روشنفکر نسل نښلول دي. سربېره پر دې د هېواد په اوسنيو حساسو شرايطو کې پر ټولو فرض ده چې ددې پړاو ځانځاني ښاماران وپېژني. اوسمهال زموږ ټولنه د پوهاند ډاکټر سید بهاؤالدين مجروح آثارو ته تر بل هر وخت ډېره اړتيا لري.

په درنښت

مجروح فلسفي اکاډمي

مجروح و بازخوانی کارنامه پیش آهنگان

به قلم محمد محقق

تحولاتی که در بیشتر از یک قرن اخیر در جهان اسلام رخ داده و بر سرنوشت آینده مسلمانان تاثیر گذاشته است محصول و معلول عوامل متعددی بوده است، و یکی از این عوامل طرح ها و راهکارهایی بوده است که از سوی رهبران و پیشکسوتان جامعه اسلامی عرضه شده بود، که مرحوم سید جمال الدین افغانی یکی از مهمترین آنها است.

پرداختن به تاریخچه و کارنامه بزرگان بیداری مشرق زمین و شرح آن به نسل های آینده هم می تواند روحیه اعتماد به نفس را در میان آنان تقویت کند، هم تجاربی را در اختیارشان قرار دهد تا از جایی که آنان ختم کرده بودند اینها شروع کنند، و فعالیت های امروز در تداوم فعالیت های دیروز قرار بگیرد.

از دیگر سو اما تجلیل و تمجید از کارنامه بزرگان کافی نیست، بخصوص در زمینه هایی که ارتباط مستقیم با سرنوشت همه ما دارد. ما حق داریم و، اگر دلایلی هم وجود داشت، وظیفه داریم که تجربه و کارنامه آن بزرگان را مورد بازخوانی قرار بدهیم، و با مرور دوباره و گاه چندین باره ببینیم که آیا طرح ها و دیدگاه هایی که آنان داشته اند توانسته است کشتی به گل نشسته یک تمدن را از تنگنا برهاند و به

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

سوی ساحل امن و امان به پیش براند یا اینکه به علت نارسایی هایی در طرحواره های عرضه شده از سوی آنان این مشکل همچنان پا بر جا است.

با آنکه از نظر سیاسی و حقوقی امروزه کشورهای شرقی از شرایط دوران استعمار فاصله گرفته اند، و علاوه بر تاسیس دولت های ملی در برخی عرصه های دیگر نیز قدم هایی چشمگیر برداشته اند مانند روی آوردن به نظام های تعلیم عصری از سطوح ابتدایی تا تحصیلات عالی، ایجاد زیر ساخت های زندگی شهری و از این قبیل، اما در نگاهی کلی به شرایط، هنوز از بحران های تمدنی فاصله نگرفته ایم، و به همین جهت ثبات و استقرار در بسیاری از کشورهای اسلامی و شرقی از استواری لازم برخوردار نیست، و مدرن سازی سیستم ها و دستگاه های مختلف دولتی و همچنان مشارکت مردم و نهادهای مدنی در عرصه عمومی صورت نهادینه پیدا نکرده است.

شرایط بحرانی جوامع اسلامی ما را ناگزیر می کند که به پرسش های بنیادین برگردیم، و نه تنها پاسخ های داده شده پیشین را از نو به بررسی بگیریم، حتی پرسش های طرح شده را می توانیم از نو بسنجیم و ببینیم که این پرسش ها به درستی طرح شده بود، یا می توانست پرسش هایی دیگر طرح شود که بهتر به تعریف و شناسایی مسئله پروبلماتیک این جوامع ارتباط بیابد؟ و آیا پاسخ های داده شده توانستند وافی به مقصود باشند و گرهی را بگشایند یا در این کار نیز جای اما و اگر همچنان باقی است؟

تلاشی که دانشمند فقید افغانستان مرحوم بهاوالدین مجروح در مرور بر دستگاه فکری سید جمال الدین کرده از این نوع بازخوانی است، و از این رو ارزش و اهمیت دارد.

اهمیت کار مجروح در اینجا تنها در این نیست که ضرورت بازخوانی را دریافته است، هرچند این نیز به نوبه خود بسیار مهم است، بلکه افزون بر آن، از این نظر اهمیت دارد که پرداختن معنادار به بازخوانی دستگاه فکری یک نابعه بزرگ و یک رهبر برجسته تاریخی به ابزار تئوریک کافی نیاز دارد که بدون علم و آگاهی اکادمیک امکانپذیر نیست. بازخوانی خود صورتی از نقد است، و هر نقد استوار زاده آگاهی و توانایی علمی است، و توانایی علمی حاصل تسلط بر مبانی، اصول و تئوری های تخصصی یک یا چند عرصه است. بدون چنین پشتوانه علمی، اغلب تلاش هایی که بنام نقد انجام می شود یا به وادی مدح و ستایش می غلتد و یا به مغاک دشنام و نکوهش که هیچ کدام از اینها میانه ای با نقد اصیل ندارد.

خواننده هنگامی که نوشته مرحوم مجروح را به دست می گیرد احساس می کند که با نویسنده ای چیره دست و دانشمندی توانا سر و کار دارد که وقتی سخنی می گوید به دقت و روشنی می داند که چه می گوید، و هنگامی که بر موضوعی انگشت می گذارد با آداب و اصول نقادی علمی آشنا است.

ممکن است ما در نثر این نویسنده بزرگ ایرادهایی بیابیم، و نیز ممکن است با همه ملاحظات و نقطه نظرهای مطرح شده در نوشته های وی

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

موافق نباشیم، ولی این ها هیچ کدام از جایگاه وی نمی کاهد و به مقام عالی او در عرصه اندیشه آسیبی نمی رساند، بلکه به عکس این آرزو را در خواننده پدید می آورد که ای کاش ما شمار بیشتری از چنین مردان بزرگ را با چنین دانش و اندیشه ای می داشتیم، و کاش چهره هایی با این قامت بلند در میان ما شناخته شده تر بودند تا جوانان توانا و هوشمند ما از آنان الهام بگیرند و از جایی که آنان ختم کردند اینان آغاز کنند.

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

سید جمال الدین افغانی یکی از چهره های اسرار آمیز، دلچسپ و پر معنی تاریخ جهان معاصر است. اسرار آمیز از جهتی است که بعضی مراحل زندگی وی مورد شک و تردید قرار می گیرد و به گفته البرت حورانی: "وی خود را افغان می گفت و دشمنانش او را ایرانی می گویند". علاوه بر بعضی از جوانب مهم حیات و فعالیت های وی هنوز هم طوری که شاید و باید به اندازه کافی روشن نشده است. دلچسپ از این نگاه است که وی به چهره فلاسفه قدیم چون ابن سینا و ابن رشد و هم به چهره متفکر سیاسی به معنی جدید و هم به چهره روزنامه نویس مجاهد و مبارز و هم هنگامه طلب و ماجراجو جلوه کرد.

و اما چیزی که به صورت خاص بر اهمیت این چهره افزود و معنی خاصی بدان داد آن چیز عبارت بود از بزرگترین حادثه تاریخ جهان یعنی برخورد تمدن غرب با تمدن شرق اسلامی و سهم فعالی که وی در این جریان بزرگ تاریخ گرفت. موضعگیری سید جمال الدین افغانی در این حادثه موضعگیری یک تمدن در برابر یک تمدن دیگر بود. وی از یک جریان بزرگ تاریخی نمایندگی کرد. جریانی که هنوز جزء تاریخ نشده است و ما امروز به شکل جدی تر و پیچیده تری با آن روبرو می باشیم. اندکی تفکر راجع به معنی و مفهوم شخصیت سید جمال الدین افغانی خواهی نخواهی ما را وادار می دارد تا

مشکلات عمده فرهنگی و اجتماعی جهان امروز را طرح کنیم. ولی اگر کسی سعی کند علت این شهرت جهانی عظمت و بزرگی این چهره تاریخی را از آثار محدود و پراکنده وی در یابد با یأس عمیقی مواجه خواهد شد و به زودی پی خواهد برد که شخصیت سید جمال الدین افغانی از آثارش غایب است. این نکته هنوز چهره او را دلچسپ تر می سازد. چه مهمترین اثر و یگانه اثر وی همانا زندگی وی و فعالیت پیگیر وی بود. افکار و نظریات او در نفس تلاشها و مبارزات او جا دارد و از جنبه عملی حیات او جدا شده نتوانست و به شکل یک طرح نظری در نیامد. می توان گفت که خود سید شخصیت وی و مبارزات وی به ذات خود یک مفکوره زنده در حال جنبش و حرکت بود.

راجع به اینکه سید جمال الدین افغانی در حیات خود چه ها گفت و چه ها کرد سخن ها فراوان گفته شده و آثار متعددی نگاشته شده است. اشاره مختصری به این نکات تکرار بیهوده خواهد بود.

شخصیت سید جزو تجزیه ناپذیر یک متن تاریخی است و به نظر ما معنی تاریخی این شخصیت بیشتر اهمیت و ارزش دارد. لذا ما این شخصیت را به صورت کلی به حیث یک مفکوره در نظر گرفته و می کوشیم ابعاد تاریخی آنرا از دو زاویه جستجو کنیم:

- 1- معنی و موقعیت شخصیت سید در پس منظر تاریخ
  - 2- معنی و مفهوم این شخصیت در متن تاریخی جهان امروز.
- روش ما در این جستجو بیان حوادث گذشته و معاصر تاریخی نخواهد بود. بلکه ما در قدم اول بعضی اساسات نظری را طرح می

کنیم که اگر آنرا به صورت مسلمات و بدیهیات نه پذیریم آنرا می توان به شکل فرضیه های کار قبول کرد و به یاری آن در مورد جریان مهم تاریخ مورد بحث خود بعضی نتیجه گیری ها خواهیم کرد.

چند فرضیه قبلی بحث ما راجع به شخصیت سید جمال الدین افغانی و ابعاد تاریخی آن قرار ذیل خواهد بود:

اول: تمدن و کلتور یک واقعیت متحولی در زمان است.

دوم: نکته عمده ای که یک کلتور و تمدن را از کلتور و تمدن دیگر متمایز می سازد عبارت است از اختلاف در جهانی بینی های آن دو کلتور و تمدن.

سوم: جهان بینی یعنی یک منظومه ذهنی متشکل از سوالها و جوابها متکی بر چند اصل و پرنسپ فکر و عقیدوی که از طرف یک اجتماع به حیث منبع اقتدار و اعتبار فکری و ذهنی پذیرفته شده و کردار فردی و اجتماعی، طرز فهم، احساس و ادراک آنها را از جهان و زندگی تعیین می نماید.

چهارم: تحولات یک تمدن اساساً تحولاتی در جهان بینی همان تمدن است.

پنجم: تحول به دو نوع است: تحول تکاملی یا تحول انقلابی، تحول تکاملی به صورت کلی تدریجی است و تحول انقلابی سریع و ناگهانی است تحولات تکاملی تدریجی می تواند به تحولات انقلابی منجر شوند.

تحول تکاملی آن است که اصول و اساسات جهانی بینی یک تمدن را

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

متأثر نمی سازد بلکه فقط در روشها و اشکال و فروع جهانی بی تغییراتی وارد می نماید که در اثر آن بعضی جوانب همان جهانی بی کاملتر و غنی تر می شود و بعضی جوانب دیگر آن که با شرایط زمان سازگاری ندارند از بین رفته و جای آنها اشکال دیگر می گیرد.

تحول انقلابی آن است که اصول و اساسات جهانی بی یک تمدن را بر هم زند و جهانی بی دیگری را جایگزین آن می سازد.

ششم: بزرگترین پدیده تاریخ تمدن مخصوصاً تاریخ تمدن جهان معاصر تمدن مغرب زمین است. یگانه عامل تحولات تکاملی یا انقلابی در همه اجتماعات جهان فقط موجودیت تمدن غربی و جهانی بی آن می باشد. همه چیز به تناسب همین واقعیت جهانی تعیین و تشخیص می گردد مبارزات یا در راه مقاومت یا مقابله با آن است یا در راه عملی شدن بعضی مفکوره های آن است و یا به شکل پیش آمد متناقض مدرنستها و ریفور مستها که با یک جهت آن مقابله می کنند و جنبه دیگر آنها می پذیرند. هیچ واقعیت تحولات اجتماعی و کلتوری را امروز نخواهیم یافت که از این چارچوب بیرون قرار گیرد.

اکنون این چند قضیه قبلی فوق را در نظر گرفته در روشنی آن می کوشیم مشکلات مورد بحث خود را طرح کنیم: می توان گفت که مهمترین پدیده تاریخ چه از نگاه ما شرقیان و چه از نگاه تاریخ جهان همانا حادثه برخورد های دو تمدن یعنی شرق اسلامی و غرب عیسوی می باشد. این برخورد ها را می توان به دو مرحله بزرگ تقسیم کرد: مرحله نخست: برخورد تمدن شرق اسلامی در موقف برتری بر غرب.

مرحله دوم: برخورد شرق اسلامی در موقف کهنتری با تمدن غرب. چهره سید جمال الدین افغانی در این مرحله ثانی برخورد شرق و غرب درخشندگی و معنی خاص دارد.

در مرحله نخست دین اسلام در جوامع شرقی آن وقت تحولات انقلابی به راه انداخت، تمدن جدیدی به وجود آورد که پیام نو و مفکوره نو از انسان و از جهان با خود داشت.

جهان بینی اسلامی چنان یک منظومه ای بود که متکی بر اصول و اساسات جدید بود و همه جوانب حیات فردی و اجتماعی، مسایل فهم و دانش، مسایل اخلاق و سیاست، اقتصاد و حقوق را در بر می گرفت. معنی و هدف حیات را تعیین کرد مسوولیت و اهمیت فرد را بر ضد جامعه قبیله‌ای و اهمیت امت و تشکیل دولت را به اساس عقیده اسلامی نه به اساس وحدت قبیله قوم یا نژاد تثبیت و تایید نمود.

برخورد تمدن اسلام در این مرحله التقا با سایر تمدنها و برخورد همین تمدن در مرحله انحطاط با جهان غرب با هم به کلی اختلاف دارند. در مرحله نخست تمدن اسلام در موقعیت برتری قرار داشت. از اهمیت و ارزش پیغام خویش کاملاً آگاه بود. به قدرت فکری، سیاسی و نظامی خویش اطمینان داشت. در آن زمان برخورد تمدن اسلامی با تمدنهای گذشته یا موجود آن وقت از این قرار بود که چه ها از کلتورهای دیگران گرفته بود تا عامل قدرت و توسعه بیشتر اسلامی گردد و باعث تکامل جهان بینی آن شود. در آن وقت تمدن اسلام چنان قدرتی داشت که توانست در برابر تأثیرات عوامل کلتوری و

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

فرهنگی بیرونی از اختیار و انتخاب کار گیرد و توانست توسط آن از علوم عقلی یونانی، از علوم و هنرهای هندی و آریانی بهره‌ها بردارد، خود را غنی‌تر سازد و تمدن بزرگی را ایجاد کند.

اما در مرحله ثانی وقتی جهان اسلام در برابر تمدن غرب قرار گرفت، دچار انحطاط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی شده و در موقعیت کهرتری بود. آن آزادی انتخاب و قدرت مقاومت در مقابل فرهنگ بیگانه دوره قبلی باقی نمانده بود. عالم اسلام وضع دفاعی به خود گرفت و حادثه غربی شدن کشورهای اسلامی حادثه اجتناب‌ناپذیری جلوه کرد. در این موقف عقب‌نشینی و دفاعی در مقابل تمدن غرب مساله بر خورد با غرب معکوس مساله مرحله قبلی بود و چنین طرح می‌شد: در پروسه "غربی شدن" آیا کشورهای اسلامی به چه طریق می‌توانند سنن گذشته و تعلیمات اسلامی را حفظ و نگهداری کنند.

در مرحله اولی جهان‌بینی اسلامی خودش یک جهان‌بینی انقلابی بود و همه تاثیراتی که از بیرون در خود پذیرفته تحولات تکاملی بود و باعث غنا و انکشاف بیشتر آن شد.

در مرحله دوم جهان‌بینی اسلامی به حالت ثبات و استقرار رسیده بود و در مقابل تاثیرات بیرونی قرار گرفت که تحولات انقلابی در جهان به راه انداخته است و اصول و پرنسپ‌های جهان‌بینی‌ها را در مورد شک و تردید قرار داده است.

در اینجا لازم است به یک سؤال تفاهم مهمی اشاره کرد که بعضی از

نویسندگان مسلمان مرتکب شده و امروز نزد مسلمانان رواج یافته است. بعضی متفکرین عالم اسلام دوره دوم مساله برخورد شرق و غرب را به شکل برخورد دوره اول طرح نمودند و گمان کردند (و امروز هم بسا از مسلمانان همین گمان را دارند) که همانطوری که تمدن اسلام در آغاز توسعه و انکشاف خویش از علوم عقلی یونانی استفاده کرده توانست امروز می تواند این کار را در مورد علوم و تکنولوژی غربی انجام دهد بدون اینکه اصول و اساسات جهانی اسلامی از آن متغیر شود.

چون صحبت ما دور افکار سید می چرخد و سید چهره مهم دوره دوم برخورد شرق و غرب می باشد. لذا مجبوریم نظر مختصری به بعضی خصوصیات عمده تاریخی و فکری این دوره بیاندازیم. گرچه بحثی به این اختصار و فشردگی بعضی نکاتی را که ایجاب شرح و تفصیل بیشتری را می کند خواهی نخواهی اندکی مبهم خواهد گذاشت.

دوره دوم برخورد شرق اسلامی و جهان غرب با دولت عثمانی آغاز یافته با انحطاط آن دولت دوام کرده و امروز نیز به شکل دیگری در جریان می باشد. امپراطوری عثمانی مانند سپری برای دین اسلام بود که آنرا در مقابل تهاجمات اجنبی حفظ کرد و عامل مهم قدرت و عظمت تمدن اسلامی بود اما این سپر عالم اسلام در عین حال مانند سدی در مقابل نفوذ بیرونی کار کرد و جهان اسلام را مدت‌های متمادی از انکشافات و تحولات عظیم اروپایی بی خبر و بیگانه نگه داشت. و یکی از عوامل عمده این ایجاد موانع در راه نفوذ تحولات و انکشافات جدید اروپا در عالم اسلام این بود که دستگاه دولتی و اهل قدرت

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

امپراطوری عثمانی افکار جدید و فلسفه های اجتماعی اروپا را بزرگترین خطری برای اقتدار سیاسی مطلق و نظام دولت استبدادی خود می پنداشتند. در نتیجه وقتی دولت عثمانی روبه ضعف نهاد قدرت تخنیکی و نظامی جهان غرب مانند صاعقه ای بر سر کشور های اسلامی فروریخت که از سرگیچی آن صدمه ناگهانی، عالم اسلام هنوز هم کاملاً به هوش نیامده است.

انحطاط دولت عثمانی در قرن هفدهم میلادی به کلی مشهود بود، سلطان مرکز همه قدرت بود، اما از یکطرف دستگاه ناقص و رو به انحطاط اداری دولت از موثریت در پیش برد امور می کاست و از طرف دیگر از ختم قرن شانزده به بعد سلاطینی که زمام امور را به دست گرفتند اکثر اشخاص بی کفایت و ضعیف بودند، اردوی عثمانی نیز به تدریج نظم و اقتدار خود را از دست داد.

و هم در این زمان امپراطوریت دچار یک بحران عمیق اقتصادی بود. علت اساسی بحران که ضعف اداری امپراطوریت آنرا بیشتر شدت بخشید، توسعه نفوذ اروپا به جوانب شرق و غرب بود و استقرار مراکز تجارتی اروپایی در هندوستان روابط امپراطوریت عثمانی را با جهان بیرونی بر هم زد. کشف امریکا و جریان سیل آسای طلا به کشور های مدیترانه بیشتر تأثیر عمیق در اوضاع اقتصادی امپراطوریت وارد نمود. در داخل دو حادثه دیگر به وخامت بحران داخلی افزود:

یکی این بود که قدرتهای محلی از ضعف دولت مرکزی استفاده کرده بیش از پیش کسب استقلال نمودند و دیگری جریان و هابیسم بود

که موجودیت دولت عثمانی را مورد شک و تردید قرار می داد. اما مهمترین خطری که موجودیت امپراطوریت عثمانی را تهدید می کرد در داخل قلمرو آن نبود بلکه بیرون از سرحدات آن قد علم کرد. این خطر انقلاب علمی و تخنیکی اروپا و قدرت روز افزون نظامی و اقتصادی آن بود. چه در اواخر قرون وسطی و بعد از آن تغییرات اجتماعی و اقتصادی بنیادی در اروپا رخ داد که در حوزه تمدن اسلام به وقوع نه پیوست. در بعضی از کشور های عمده اروپای غربی نظام فیودالی قرون وسطی متکی به کلیسا روبه ضعف نهاد و یک طبقه جدید اجتماعی تجارت و صنعت پیشه قوت گرفت. این طبقه بورژوازی برای کسب قدرت سیاسی و تسلط اجتماعی بر کلیسا و دین عیسوی اتکا نکرد بلکه به فلسفه ساینس و تخنیک رجوع نمود. با جدایی فلسفه از دین اساسات جهان بینی نوی ریخته شد که در چوکات آن دولت از دین جدا شده توانست و فلسفه های سیاسی نوی به وجود آمد، علوم از ساحه اقتدار کلیسا بیرون رفته وافق نا محدودی به روی انکشاف و توسعه آن باز شد. خلاصه در اروپا بعد از رنسانس جهان بینی جدیدی به تدریج جای جهان بینی کهنه را گرفت.

در این مورد نکته دیگر سؤ تفاهم نزد ما این است که بعضی از متفکرین عالم اسلام اروپای بعد از رنسانس را همان اروپای عیسوی فیودالی قرون وسطی تصور کرد و می پندارند که هنوز هم جهان اسلام تنها با دین عیسوی روبرو می باشد.

دولت عثمانی یعنی همان قدرتی که در قرن شانزده و حتی چندی بعد

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

از آن می توانست اروپا را تحت تسلط خویش قرار دهد و شهر ویانا را تهدید نماید و با قدرتهای اروپایی مساویانه بجنگد نتوانست اختراعات و اکتشافات جدید را در هنر نظامی به کار برد. در نتیجه بعد از نیمه قرن هزدهم دولت عثمانی دیگر با قدرتهای اروپایی توان مقابله را نداشت. اختراعات و کشفیات علمی و تخنیکی اروپا در جهان اسلام انعکاسی نکرد. مثلاً در ادبیات عثمانی این دوره هیچ اشاره ای به کوپرنیک نمی یابیم. اردو و قوه بحری از اکتشافات تخنیکی جدید هیچ استفاده ای نکردند. در نتیجه در نیمه قرن هزدهم انحطاط امپراطوریت اسلامی به کلی روشن و واضح بود.

نخستین نویسندگان دوره انحطاط از سلطان وقت دعوت کردند که عظمت و بزرگی گذشته را احیا کند. اما متوجه بودند که با احیای تأسیسات زمان گذشته مسأله حل نخواهد شد و امپراطوریت به چیز دیگری محتاج است و این احتیاج عبارت بود از تقویه قوه دفاعی و نظامی.

راه مقابله با اروپا را تنها در آموختن تخنیک های جدید نظامی جستجو کردند هر آنچیزی که در این دوره از السنه اروپایی در ریاضیات، جغرافیه، تاریخ و دریا شناسی ترجمه شد فقط در هدف بهبودی وضع اردو و حالت نظامی امپراطوریت بود. مکاتب تعلیمات عسکری برای تدریس تخنیک های اروپایی افتتاح شد.

بعد از این تماس نظامی یکنوع تماس سیاسی با اروپا توسط مترجمین و بعداً توسط بعضی سفرا صورت گرفت این نسل دیپلماتها نیز حل

مساله را بیشتر در فورمهای نظامی دیدند و فکر کردند که امپراطوریت باید شکل دولت جدید متمرکز را اختیار کند و برای انجام این کار چند شرط ذیل را لازم دیدند:

1. ایجاد یک اردوی نو.
2. استعمال این اردو در راه برقراری دوباره اقتدار مرکزی بر تمام ولایات نیمه مستقل.
3. تطبیق یک سیستم جدید قوانین و اداره متکی بر اصل مساوات.

در اوایل قرن نوزدهم یک جریان فکری جدیدی در اجتماع اسلامی امپراطوریت عثمانی به راه افتاد که تأثیرات بعدی طولانی داشت و آن تأثیرات امروز با شدت بیشتر جریان دارد و آن عبارت بود از مفکوره اصلاحات در هدف "غربی شدن" اجتماع، در این دوره که به نام "تنظیمات" یاد شد مدارس جدید عسکری، طبی و امور اداری تأسیس گردید، هیأت های عرفانی به اروپا فرستاده شدند. یک روزنامه رسمی به وجود آمد، لباس اروپایی معمول شد و غیره ...

فقط بعد از نیمه قرن نوزدهم در حوالی 1860 بعضی نویسندگان و متفکرین اسلام بعضی مسائل اساسی جهان خود را مخصوصاً مساله عمومی تیوری سیاسی را در میان گذاشتند و چنین سؤالاتی طرح کردند:

اجتماع خوب کدامست؟

معیاری که رهنمای ریفورمها و اصلاحات باشد چه خواهد بود؟ آیا

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

این معیار از اساسات قوانین اسلامی استخراج شده می تواند و یا اینکه مجبوریم به تعلیمات و نظریات اروپای جدید رجوع کنیم؟ آیا از نگاه عمل و نظر تناقضی میان این هر دو وجود ندارد؟

نسل اول این جریان در فضای نسبتاً آرامی می زیستند. از یکطرف مجادله بین اسلام و عیسویت آرام شده بود و از طرف دیگر اروپا هنوز به حیث خطر سیاسی و اجتماعی عصر استعمار جلوه کرده بود. از این رو متفکرین این دوره بیشتر فریفته جوانب مثبت علوم و فنون و اصول دیموکراسی لیبرال اروپای آن عصر شدند و مشکلاتی طرح کردند که بعد ها فکر عالم اسلام را به خود مشغول نگهداشت و جزء تفکر مسلمین شد. مثلاً گفتند که در داخل امت محمدی جمعیت های ملی وجود دارند، هدف دولت رفاه مردم در این جهان و آن جهان است و رفاه مردم در ایجاد تمدن است که هدف نهایی دولت می باشد. اروپای آن عصر مخصوصاً فرانسه را به حیث معیار تمدن پذیرفتند و بالاخره رمز قدرت و عظمت اروپا را در پیشرفت علوم عقلی دیدند.

در طرح این مسائل فقط یک عده محدودی می توانستند درک کنند که مشکلات و تناقضاتی در این نکات وجود دارد که ایجاب غور و تعمق بیشتری را می کند. به طور مثال اصل وحی الهی را با ادعای عقل انسانی که خود را یگانه اساس صحیح می داند چطور می توان آشتی داد؟ آیا شریعت را که متکی به علم الهی است با حقوق جدید که استوار به اساسات غیر علم الهی است و یا وفاداری به وحدت دینی را با اتحاد ملی چطور می توان آمیخت.

این مرحله ثانی بر خورد شرق اسلامی روبه انحطاط و غرب رو به ارتقا را نیز می توان به دو بخش تقسیم کرد: و یکی را می توان مرحله فریفتگی و بخش دیگری را مرحله مقاومت و مبارزه نامید.

راستی هم در دوره آغاز این مرحله ثانی نویسندگان و متفکرین عالم اسلام فریفته ایدیال عدالت و مساوات مغرب زمین شدند و آنجا را مهد تمدن و علوم عقلی دانستند و پنداشتند که دنیای غرب یگانه معلم خوب است و اگر جوامع اسلامی به شاگردی آن پردازند و علوم و فنون آنرا فرا گیرند، اصول فلسفه اجتماعی و سیاسی آنرا در جوامع خویش جامه عمل بپوشانند در این صورت هم جهان اسلام از افتادگی و انحطاط نجات خواهد یافت و هم قدرتهای لیبرال و منور غربی از کشور های اسلامی حمایه خواهند کرد و شر قدرتهای منفی را خود ایشان از مردم مسلمان دفع خواهند نمود.

اما طی سالهای 1875-1882 غرب چهره جدید خود را نشان داد. جهان اسلام در این مرحله به کلی پی برد که ممالک اروپایی در هر فرصتی که ارزو داشته باشند و اراده کنند می توانند در قلب کشور های شرقی فرو روند و آنرا تحت فرمان خویش قرار دهند. اشغال تونس توسط فرانسه در سال 1881 و اشغال مصر توسط انگلستان در سال 1882 برای جهان اسلام درس بزرگ تاریخی بود. در اثر این حوادث جریان فکری نیز در عالم اسلام دگر گون شد و نکته مهمی که بیشتر از همه جلب توجه کرد این بود که تسلط اروپا بزرگترین خطر است که امت اسلامی را تهدید می کند. مسأله قدیم احساس انحطاط تمدن اسلامی به حال

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

خود باقی بود و مشکلات جدیدی که بر آن افزود شد این بود که چطور در برابر قدرت بی سابقه جهان غرب مقاومت کرد؟ چطور زنده باقی ماند؟ مساله بر خورد شرق و غرب از مرحله فریفتگی و تماس فکری و نظری گذشته و به مشکلات حیاتی مرگ و زندگی مبدل شد و ثابت گشت که عامل اساسی این خطر مرگ از بیرون تمدن اسلامی متوجه آن است نه از داخل آن.

بطور عموم موقف فکری مسلمین در این مراحل بر خورد شرق و غرب داستان مشهور مولانا جلال الدین بلخی را بخاطر می آورد که میگوید:

چند تنی در تاریکی با فیلی روبرو شدند و هر یکی از اعضای آنرا لمس کرد و به اساس مشاهده محدود خویش فیل را به انواع مختلف تعریف نمودند. جهان غرب ماموت دیویبکری بود که مسلمانان در تاریکی های تاریخ به یکی از پهلوی های آن بر خوردند و همان پهلویی را که درک کرده بودند همه واقعیت پنداشتند. یکی گفت: جهان غرب یعنی دین عیسوی که با قدرتهای نظامی کشور های اروپایی نیرومند تر شده است. دیگری گفت: مغرب یعنی پرورشگاه ساینس و علوم تجربی. دیگری گفت: مغرب زمین یعنی مهد انکشاف اشکال نو فرهنگ و ادبیات مانند روزنامه، رومان، درامه و تاریخ نویسی. دیگری گفت: مغرب یعنی سرزمین دیموکراسی، اجتماع سیاسی خوب، قلمرو عدالت، مساوات و حقوق بشری و دولت های مسوول در پیشگاه مردم. دیگری گفت: مغرب یعنی فساد اخلاقی، جای عیش و خوش گذرانی، جهان

مادیت پرستی، فاقد حس بشری و بالاخره آن دیگری گفت: مغرب یعنی قدرت خود خواه و خود پرست، فرمانروایی و باداری قدرت استعمار و استثمار.

چهره سید جمال الدین افغانی در همین متن تاریخ ظهور می کند که در آن دنیای غرب چنگالهای تسلط استعماری را بیرون کشیده بود و انقلاب صنعتی و انکشاف اقتصادی کشور های بزرگ اروپایی را به سوی تسلط سیاسی و نظامی ممالک شرقی سوق داده بود. سید از یکطرف بر حالت انحطاطی جوامع اسلامی آگاهی کامل داشت و از طرف دیگر خطر فشار قدرتهای اروپایی را برای تسلط بر قلمرو های اسلامی به شدت احساس می کرد. وی دریافت که عالم اسلام در برابر مساله عاجل مرگ و زندگی قرار گرفته است و راه حل عاجل آنرا در مبارزه علمی در میدان سیاست دید. از یک سو خصوصیات کرکتری سید که اساسا شخص بیرون گرا و طبیعتا متمایل به عمل و فعالیت در جهان بیرونی بود و از سوی دیگر ضرورت عاجل آنوقت برای اقدامات عملی بر ضد نیروهای استعماری غرب به سید جمال الدین افغانی فرصت اندیشه های طولانی را نداد تا به طرح نظری منظم مسائل بپردازد.

در رساله مشهور "نیچریه" وقتی سید در مورد مسائل علوم عقلی تجربی آن عصر استدلال می کند یک ساختمان ذهنی و سبک استدلالی کلامی را منعکس می سازد که متعلق به علمای اسلام قرون گذشته بود. با وجود چنین ساختمان ذهنی جدلی نظری سید وقتی با

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

دنیای قرن نهم اروپایی آشنا می شود با نوعی که داشت مسائل عمده آنرا به صورت مدرن درک می نماید. مثلاً ضمن تعلیمات غیر رسمی به شاگردان مصری خویش بعد از سال 1871 برین نکات عمده تاکید می کرد که بزرگترین خطری که جهان اسلام را تهدید می نماید مداخله قدرتهای اروپایی می باشد و راه موثر مقاومت در برابر این خطر درسه چیز است: ضرورت به وحدت ملی، ضرورت به یک وحدت در چوکات بزرگتر وحدت ملل اسلامی و بالاخره ضرورت به قوانین اساسی که قدرت فرمانروایان خود مختار وقت را تهدید نماید. مفکوره دومی یعنی اتحاد عالم اسلام پان اسلامیسم یکی از اهداف مهم مبارزات و مجادلات سید جمال الدین افغانی بود. اما وقتی به جوانب دیگر مبارزات او مخصوصاً به فعالیت‌های وی در هندوستان نظر افکنیم می بینیم که وی در آنجا وحدت ملی بین هندو و مسلمان را تبلیغ می کرد و ملیت را مافوق اختلافات ادیان و مذاهب قرار می داد. از این نوع پیش آمد چنین بر می آید که پان اسلامیسم باید یگانه هدف ستراتیژیکی سید جمال الدین افغانی نبوده باشد بلکه آنرا یکی از وسایل موثری می پنداشت و می خواست توسط آن کشور های اسلامی را بیدار کند و نیروهای مقاومت ایشانرا در مقابل تسلط غربی تقویت بخشد.

اما وی ناسازگاری و مشکلات آشتی مفکوره پان اسلامیسم را با دیگر نکات پروگرام خویش در نظر نگرفت. چه اگر این مفکوره اتحاد عالم اسلام تلاشی در راه برگشت به گذشته می باشد دو مفکوره دیگر

پروگرام وی یعنی تثبیت هویت های ملی و تشکیلات سیاسی مفکوره های عصر جدید بود که سید عمری در راه آن به مبارزه پرداخت. علاوه بر این تحت تأثیر افکار اروپای قرن نوزدهم مخصوصاً فرانسه آن عصر سید جمال الدین افغانی با آثار "گیزو" آشنا شد و مفهوم "تمدن" را با محتویات جدید آن عصر برداشت و بار نخست اسلام را تنها به حیث دین در نظر نگرفته بلکه به حیث تمدن اسلامی در میان گذاشت. سید جمال الدین افغانی را محتوای جدید مفهوم "تمدن" یعنی مفهوم "ترقی" بخود جلب کرد "گیزو" ترقی را در دو سمت می دید:

1. انکشاف اجتماعی در راه رفاه روز افزون عموم مردم.
  2. انکشاف فردی از نگاه استعداد های فکری، ذهنی، اخلاقی
- به نظر گیزو هر دو نوع انکشاف در قدرت انسانی قرار دارد و می گفت که انسان خودش می تواند توسط فکر، احساس و نیرو های ذهنی و اخلاقی خویش بر جهان حکمرانی کند و عامل این فرمانروایی را بر امور فردی و اجتماعی عقل و اراده انسانی می دانست. این مفکوره قرن نوزده فرانسه را وقتی سید جمال الدین افغانی در ساحه تمدن اسلام می کشاند گوید که تمدن اسلامی واجد همین خصوصیات بود. چه در عصر اعتلای این تمدن همه عوامل ضروری انکشاف وجود داشت یعنی انکشاف اجتماعی و فردی عقیده به تعقل. اما در زمانه های بعدی جامعه اسلامی این خصوصیات را از دست داد. وی عقیده داشت که با آموختن علوم عقلی جدید اروپا و استقرار دو باره وحدت اسلامی

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

تمدن اسلام خواهد توانست عظمت و بزرگی اعصار گذشته را باز یابد. ولی سید جمال الدین افغانی باز هم مانند متفکرین گذشته علل انحطاط عالم اسلام را در عوامل سیاسی و نظامی دید، از این جهت به مسائل سیاسی بیشتر توجه کرد.

چون تفکرات وی متوجه جهان سیاست شد سلاطین، زمامداران مستبد کشور های اسلامی آنوقت را مانع بزرگ در راه تطبیق عقاید خویش یافت و در مقابل آنها به مبارزه پرداخت. مجادله با زمامداران بد و جستجوی زمامدار خوب همه سرگذشت پر آشوب حیات سید جمال الدین افغانی را تشکیل می دهد. وی مانند افلاطون زمامدار خوبی را جستجو می کرد که نظریات او را جامه عمل بپوشاند. اما به این اختلاف بزرگ که افلاطون طرح منظم و فکری نظامی سیاسی جمهوریت خود را زیر بغل داشت و سید کدام طرح فکری منظم و منسجم مبارزات خود را نزد خود نداشت. وی مانند فارابی اتحاد بین فیلسوف و زمامدار را در نظر داشت و در طول عمر در جستجوی این مدینه فاضله با شکستها مواجه شد. سؤ تفاهم بین سید و زمامدار همیشه از اینجا بر می خاست که زمامدار می خواست از نفوذ روحانی او برای تقویه اقتدار سیاسی خویش استفاده کند در صورتی که سید می خواست زمامدار را در راه وحدت ملل اسلامی برای مبارزه در مقابل تسلط غرب استخدام نماید.

طی مبارزات شب و روز و فعالیت های علمی عاجل خویش سید با وجود اینکه متوجه جهان سیاست بود فرصت نیافت به دو نکته اساسی

ذیل توجه کند:

1. توجه به فلسفه های سیاسی آن عصر اروپا و طرح مساله اساسات قدرت سیاسی و جستجوی رشته های استبداد و مطلق العنان زمامداران در عمق جهان بینی مشرق زمین.

2. توجه به این نکته که زمامداران کشور های اسلامی و قدرتهای استعماری آلمان برای استقرار و استحکام تسلط خویش بر جوامع شرقی وجه مشترکی داشتند و به یک عنصر مهم اتکامی کردند و این عنصر عبارت بود از جهل و نادانی مردم عوام و فقر مادی و معنوی ایشان.

گرچه سید جمال الدین افغانی اساسات فلسفه سیاسی را از نو طرح نکرد و در تلاشهای خود از جنبشهای مردم و نقش آن در حوادث تاریخ دنیای غرب مخصوصا در انقلابهای اجتماعی و سیاسی آن الهامی برای جهان اسلامی نگرفت. ولی با این هم در اثر مبارزه های پیگیر وی با زمامداران مستبد شرقی جریانات مشروطه طلبی و وطن خواهی به صورت غیر مستقیم در کشورهای اسلامی هویت یافت و مخصوصا در ممالک عربی اساسات جریان رفورمیسم و مدرنیسم ریخته شد.

به صورت عموم می توان گفت که: چه در تحولات بی سابقه خود جهان غرب و چه در برخورد آن تمدن با شرق اسلامی مهمترین نکته عبارت است از برخورد دین و فلسفه.

تصادم دین و فلسفه حادثه ای است که در ساحه تلاقی شرق و غرب

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

در عصر سید جمال الدین افغانی عمده ترین مسأله بود و امروز به همان اهمیت خود باقیست. سید این مسأله عمده را در جوابی که در رد "رنان" فیلسوف فرانسوی در پاریس نشر کرده به وضاحت و روشنی قابل وصفی طرح می کند. در یک بخش از متن فرانسوی این مقاله، سید جمال الدین افغانی چنین گوید: "ادیان به هر نامی که نامیده شوند همه آنها با یکدیگر شباهت دارند. بین این ادیان و فلسفه هیچ نوع تفاهمی، هیچ نوع امکانات آشتی موجود نیست. دین انسان را وا می دارد تا ایمان و عقیده را بپذیرد. در صورتی که فلسفه او را از این عقیده و ایمان یا به کلی یا تا حدی آزاد می سازد. هر فرصتی که دین غلبه کند فلسفه را از بین می برد. و معکوس قضیه هنگامی رخ می دهد که فلسفه قدرت مطلق را در دست گیرد. تا وقتی که انسان وجود داشته باشد مجادله بین عقیده و تفکر آزاد، بین دین و فلسفه خاتمه نخواهد پذیرفت اما می ترسم که در این مجادله شدید پیروزی به جانب تفکر آزاد نخواهد بود. چه عوام تعقل را دوست ندارند و هم تعلیمات آنرا فقط عده محدودی از خواص در میانند و نیز از سببی که علم گرچه خیلی زیبا باشد باز هم به ارضا کامل انسان نمی پردازد. چه انسان تشنه ایدیال است و خوش دارد در قلمرو های اسرار آمیز و دور دستی تهداب گذاری کند که فلاسفه و علما از درک آن و تجسس در آن عاجزند".

متن فوق نکات مثبت و منفی در بر دارد که از هر دو جهت مهم، دلچسپ و با ارزش می باشد. نخستین نکته مثبتی که نکته آغاز متن

است این است که مهمترین مسأله بر خورد شرق و غرب در آن عصر و مساله عمده عصر امروز را با چنان وضاحت و جرأت اخلاقی طرح می کند. چه ما امروز با همین مساله روبرو می باشیم و در طرح مسائل عمده خویش به چنین وضاحت، روشن بینی و جرأت اخلاقی محتاجیم.

نکته مهم دوم در اشاره اخیر متن است به موجودیت تمایل دینی و عقیده ای در انسان. به این قضاوت خویش سید جمال الدین افغانی بر ضد جریانات فکری عقل گرایی و ساینس گرایی سطحی قرن نوزدهم هم قرار می گیرد. و مساله ای را طرح می کند که در قرن بیستم معنی و مفهوم تازه ای یافته است. چه قرن بیستم آن روحیه ساده عقل گرا و ساینس گرای سطحی را محکوم کرده است و آنرا فاقد عمق و ارزش علمی می داند و علوم انسانی امروز موجودیت چنین تمایل را به حیث یک پدیده تایید می کند. روانشناسی در اعماق ریشه های عاطفی و تحت الشعوری آن و بشر شناسی در معانی فرهنگی اجتماعی و انسانی آن مصروف تحقیق اند.

اما متن فوق دونکته قابل بحث نیز دارد:

اول اینکه: وقتی سید جمال الدین افغانی با اطمینان کامل از عقب نشینی تفکر آزاد حرف می زند حکم وی در این مورد متکی به نوع قضاوتی است که متعلق به ساختمان ذهنی اعصار گذشته می باشد. چه متفکرین قرون گذشته ما جامعه را به دو طبقه تقسیم می کردند: طبقه خواص و طبقه عوام و متکی بر اصل ثبات گرایی، این تقسیم را

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

غیر قابل تفسیر می پنداشتند. اگر این فرضیه دو طبقه ثابت خواص و عوام را بپذیریم بدون شک قضاوت سید در باره شکست تفکر آزاد در مقابل عقیده صحت خواهد داشت. و اگر به اساسات فرضیه اول این مقاله مفهوم تحول و انکشاف را در مورد فرد و اجتماع بپذیریم و تعمیم عصری تعلیم و تربیه را در نظر بگیریم، در این صورت مفاهیم ثابت خواص و عوام ارزش قاطع خود را از دست می دهد و مسأله مجادله عقیده و تفکر آزاد به نوع دیگری طرح می شود.

دوم اینکه: نارسایی علما و فلاسفه در مورد فهم و شرح تمایلات میتافیزیکی انسان نیز قابل غور است. چه اگر علم و فلسفه را به معنی افلاطونی و ارسطویی و به پیروی از آنها به معنی حکمای اسلامی قدیم در نظر بگیریم. در این صورت باز هم شک و تردیدی در مورد حکم سید باقی نمی ماند و اما اگر انقلاب فلسفه و علوم جدید و انکشافات آنرا در نظر بگیریم و عملاً مشاهده کنیم که علوم چه تحقیقاتی را انجام می دهند و چه نتایجی به دست می آورند در این صورت در خواهیم یافت که راه انکشاف فلسفه و علوم هنوز به سوی لایتناهی باز است.

خلاصه می توان گفت که نبوغ حضرت سید جمال الدین افغانی با وجود ساختمان ذهنی به سبک قدما توانست مدرن ترین و مهم ترین مشکلات عصر خود را در ساحه برخورد شرق و غرب منعکس سازد و در راه حل آن عمری به تلاش و مبارزه پردازد. و اساسات مبارزات امروزی را پیریزی کند. وی دریافت که بزرگترین پدیده تاریخ جهان موجودیت تمدن غربی است و برخورد به آن اجتناب نا پذیر است.

اما در این برخورد چه راهی می توان در پیش گرفت که به کمک آن ما شرقیان هم شرایط حیات فردی و اجتماع خود را بهبود بخشیم و هم هویت انسانی خود را و معنای حیات خود و اجتماعی خود را از دست ندهیم و این راه که یکی از اهداف اساسی مبارزات سید جمال الدین افغانی بود، و امروز هم صحیح ترین راهها جلوه می کند، همانا تثبیت هویت ملی می باشد و برای اینکه هم هویت ملی تثبیت شود و هم در راه انکشاف تمدن مغرب قرار گیریم یکی از شرایط ابتدایی و اساسی آن به فکر سید انتقال علوم و فنون در السنه ملی است و این وظیفه مهم عصری هنوز در پیش روی ماست. بعضی کشور های اسلامی در این راه تا حدی قدمهای مهمی برداشته اند اما در کشور خویش طوری که لازم است به صورت منظم هنوز به این کار مهم ملی آغاز نکرده ایم.

بعد از سید جمال الدین افغانی جریان فکری آن شخصیت بزرگ را محمد عبده و پیروانش به پیش بردند. اما عبده در نکته مهمی با سید جمال الدین افغانی اختلاف نظری داشت که برای بحث ما ارزش دارد و اشاراتی نیز به این نکته کردیم. عبده را عقیده بر این بود که برای برخورد صحیح و موفقانه با تمدن غرب تنها مبارزات سیاسی و تلاشهای عملی کافی نیست بلکه مهمتر از همه طرح نظری و تثبیت اساسات فکری این برخورد است و پروگرام اصلاحی و رفورمی خود را به چهار نکته ذیل استوار کرد:

1- تصفیه دین اسلام از تاثیرات و عادات فاسد.

2- دفاع از اسلام در مقابل نفوذ اروپایی و حمله های عیسویان.

3- رفورم تعلیمات عالی.

4- طرح دو باره دوکترین اسلام در روشنی افکار جدید.

این پروگرام در جریان رفورمیسم مصر مخصوصاً در ساحه تعلیمات تاثیرات مهمی وارد نمود اما پروگرام طرح دوباره اساسی دوکترین اجتماعی و سیاسی اسلام در روشنی افکار و عصر امروز پروگرامی است که باوجود تلاشها و ادعای شخصیت مشهوری چون علامه اقبال لاهوری هنوز عملی نشده است.

علامه اقبال شخصیتی بود که ادعای آنرا داشت و توقع می رفت که بتواند اصول دوکترین اسلامی را در پرتو افکار جهان معاصر بار نخست طرح کند. وی چه باندیای غربی بهتر از سید جمال الدین افغانی آشنا شده بود و در آنجا تحصیلات فلسفی انجام داده بود و هم تمدن اسلامی را از نزدیک می شناخت اما باوجود این شرایط مساعد وی در دام چنان تناقضات فکری گرفتار آمد که افکار لطیف بشر دوستی را با نظریه بی رحمانه "اراده قدرت انسان برترین نتیجه" در آمیخت. صوفیان را بدگفت اما راه حلی که گمان کرد برای تجدید تفکر اسلامی یافته است همان راه متصوفین بود که صوفیان بزرگ اسلام قبل از وی بهتر از وی بیان کرده بودند.

طوری که گیب گوید:

"وی اخلاق صوفیان را نپسندیده اما جهان بینی صوفیان را راه حل برای مشکلات امروز جهان اسلامی دانست" و از طرف دیگر علامه

اقبال از اسلامی حرف می زند که ساخت تفکر و تخیل شاعرانه خود اوست و تطابقی با دین اسلام واقعی و تاریخی ندارد.

بدین ترتیب سالها بعد از سید جمال الدین افغانی، علامه اقبال با وجود آشنایی بهتر با جهان غرب و عالم اسلامی وقتی:

1- از دین اسلامی تعبیر عندی پیش می کند.

2- طرح مسأله فکری جهانی اسلامی را در چوکات جهانی متصوفین قرار می دهد.

3- مفکوره ملیت و تثبیت هویت ملی را به معنی واقعی و عصری آن در نظر نمی گیرد.

از این جهت به مقایسه فکر و موقف سید جمال الدین افغانی سه قدم عقب می گذارد و می رود. و این مسأله طرح دوباره اصول و پرنسپ های دوکترین اسلامی در پرتو افکار جهان امروز که محور مبارزات سید جمال الدین افغانی بود و محمد عبده آنرا در میان گذاشت و علامه اقبال آنرا حل نکرد بلکه مغشوشتر ساخت امروز به همان شدت و حتی به شکل حادثتری مطرح می باشد و محتاج تفکر و تعمق است.

پیشنهادی درباره نخستین کانگرس غرب شناسی توسط دانشمندان شرقی

به گمان من بهترین تجلیل شخصیت سید جمال الدین افغانی در این نخواهد بود که بگوییم در کدام سرزمین به دنیا آمد یا نیامد چه این سوال و هر نوع جوابی که به آن داده شود هیچ تاثیری در حل مشکلات اساسی که سید جمال الدین افغانی عملاً طرح کرده است وارد نخواهد کرد. تصور می‌کنم که بهترین تجلیل آن شخصیت در این خواهد بود که همان مشکلاتی را که وی درک کرد و عمری در راه حل آن تلاش نمود و زحمات و مشقات بیشماری را متحمل شد و هنوز به شکل پیچیده تری به جای خود باقی است دوباره طرح کنیم و در راه حل آن اندکی به خود زحمت تلاش ذهنی دهیم.

آن سوال چنین است: ما شرقیان به طور عموم و عالم اسلام به صورت خاص امروز راجع به غرب چه فکر می‌کنیم؟

سوال ساده‌ای نیست شرح و توضیح زیادی می‌خواهد و گفتار قبلی ما مقدمه‌ای بر این شرح و توضیح بود. ما در این مختصر می‌کوشیم به بعضی از عناصر تشکیل دهنده این مشکلات گذاری مهم اشاره‌های کوتاه نماییم.

برخورد ما با دنیای غرب امروز در امتداد موقف سید جمال الدین

افغانی قرار دارد لذا یکی از عناصر مهم طرح روشن مشکلات امروزی ما این است که افکار سید و تاثیرات آن در کشور های اسلامی به دقت تحلیل شود (طور مثال در مصر افکار شیخ محمد عبده و پیروان او، در ایران تاثیر افکار وی در جنبش مشروطه خواهی، در افغانستان جریان فکری که با محمود طرزی و بعداً محی الدین انیس و بعضی نویسندگان که هنوز در قید حیات اند از نزدیک مطالعه شوند). اما باید در نظر داشت و این اساسی ترین نکته مشکلات گذاری امروزی است که نه جهان شرق و نه عالم اسلامی امروز همان واقعیت عصر سید است و نه دنیای غرب دنیای قرن نهم می باشد لذا مشکلات امروزی ما نیز به همان شکل به همان ساده گی نیست بلکه پیچیده تر شده است.

نخست در مورد غرب:

می توان گفت که بعد از انفجار بم اتمی بر شهر هیروشیما انقلاب عظیم صنعتی و تخنیکی که در جریان است در آن سرزمین یک دوره جدید تاریخی آغاز یافته است که دوره های قبلی مخصوصاً قرن نهم در آن مانند یک دوره قبل از تاریخ جلوه می کند. قبلاً اشاره شد که اصلاح طلبان و رفورمیستهای مسلمان ساده دل قرن نهم تصور می کردند که اگر کشور های شرقی ارزشهای تمدن غربی را در حیات ملی و اجتماعی خویش بپذیرند در آن صورت این کشور ها در قطار ممالک پیشرفته جهان غرب محسوب شده و قدرتهای

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

لیبرال منور و عدالت پرور غربی از ایشان پشتیبانی هایی خواهند کرد امروز عصر چنین خوابها سپری شده است. دو جنگ خونین جهانی، خطر دائمی اسلحه ذروی اعتماد و اطمینانی را که جهان غرب بخود داشت و سایر جوامع بشری به تمدن و ارزش های غربی داشت بر هم زده است هم جهان غرب در مورد ارزشهای کلتوری و معنوی خود دچار شک و تردید شده است و هم سایر جهانیان این اعتماد را در مورد ارزشهای تمدن غربی از دست داده اند و این سوال به وجود آمده است که: یک تمدنی که توسط ارزشهای معنوی و فرهنگی خویش از تباهی تمدن خود در برابر خود نتواند دفاع کند، با ملل پیرو آن از حوزه خویش چه مساعدتی کرده خواهد توانست و سوال دیگر این است که: این تمدنی که بزرگترین امکانات تغییر را در تاریخ بشر در دست خود دارد و هم وحشتناکترین وسایل تخریب را نیز ایجاد میکند باید در پرنسیپ ارزشها و جهان بینی آن عیب اساسی موجود باشد. باید کرم مهلکی در بطن این میوه رنگین و شیرین نهفته باشد. این کرم را باید شناخت!

واقعیت شرق و غرب بشکل قرن نهم نیز معنی خود را از دست داده است. تمدن جهان غرب خودش حالا به بلاکهای شرق و غرب تقسیم شده است که با ایدیولوژیهای متضاد نظام های اقتصادی و اجتماعی و سبک حیات مختلف در حال برخورد می باشند. و صحنه این برخورد دیگر اروپای کوچک نیست بلکه تمام روی زمین است که در آن برخورد شرق اسلامی و غرب عیسوی مساله کهنه، کوچک و بی

معنی جلوه می کند.

ولی با این هم جنبه دیگر واقعیت غرب این است که همه اختلافات و تضاد های ایدئولوژیکی بین آن دو بلاک همه آن سربنای فکری و شعوری است چیزیکه آن دو را با هم نزدیک میسازد طرز حیات، طرز فکر و فهم ایشانرا تعیین می کند با عث ثروت قدرت و نیروی جهانی آنهاست، یک نوع زیربنای اقتصادی واحد و شبیه است و آن عبارت است از صنعت متکی به پیشرفته ترین ساینس و تکنولوژی. در برابر این واقعیت متناقض غربی موقعیت جهان خود را چطور میتوان درک کرد. اگر موقف وابستگی بدون چون و چرا به آن شرق و آن غرب و نیروی کور کورانه از ایشانرا به یک سو گذاریم فقط دو راه باقی می ماند:

یا اینکه: تضاد کهنه شرق و غرب را فراموش کرد بلاکهای شرق و غرب امروزی را به حیث واقعیت پذیرفته و جوامعیکه نه به آن پیوسته اند و نه به این، به نام جهان سوم بنامیم و جهان سوم به اساس همین معیار در داخل جوامع خود، راست خود را از چپ خود تمیز و تشخیص نماید. یا اینکه: اگر زیر بنای اقتصادی صنعتی متکی بر ساینس و تکنولوژی را که عامل اساسی ثروت و نیرومندی کشور های بزرگ غربی است معیار قرار دهیم درین صورت آن شرق و آن غرب را میتوان یک واقعیت واحد دانسته و تضاد کهنه شرق و غرب دوباره معنی نوی می یابد. ولی در هر دو صورت نتیجه یکی است. چه بصورت تضاد شرق و غرب کهنه و یا بصورت واقعیت امروزی جهان

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

سوم ما مجبوریم با مغرب زمین بطور کلی و یا با دو جهت متضاد آن جداگانه از لحاظ فکر و نظر جدا روبرو شویم.

از لحاظ فکری و نظری از جهتی گفتیم که بر خورد اقتصادی و اجتماعی ما از دیربست (بیش از 150 سال) که جریان دارد. اما هنوز ما نتوانسته ایم اساسات فکری و نظری آنرا نزد خود به روشنی و وضاحت طرح کنیم.

ثانیا در مورد شرق:

می توان گفت که در جوامع این سرزمین بی توازی عمیق بین واقعیت اجتماعی و اقتصادی از یکطرف و واقعیت ذهنی و فکری از طرف دیگر به وجود آمده است. به این معنی که واقعیت فکری و ذهنی به تناسب واقعیت اقتصادی و اجتماعی خیلی عقب مانده است و فاصله بین این دو واقعیت روز به روز بزرگتر می شود. و این از جهتی است که مغرب مانند سیل در جوامع شرق نفوذ کرد. ساختمانهای اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و کلتوری ایشانرا بدون کدام مقاومت جدی تحت تأثیر قرار داد. اما مشکلات برخورد جهان بینی و اساسات فکری متضادی که در حال تصادم اند در میان گذاشته نشد و متفکرین شرقی راجع به جهان بینی خود پرنسیب و اصول آن در روشنی این برخورد جهانیها به تحلیل و تفکر جدی پرداختند از اینرو مشکلات فکری و نظری به حال خود باقی مانده است.

بی توازی فوق را می توان توسط دو مثال کوتاه اندکی روشنتر

ساخت:

دهقان ما از ماشین آلات زراعتی جدیدکار می گیرد. اما حرکت ماشین در نظرش معجزه است و در مقابل چشم بد به دم و دعا متوسل می شود. و متوجه نیست که ساختمان ذهنی وی متکی به یک جهانیستی است که اختراع علمی و تولید ماشین را غیر ممکن می سازد و گرنه وی از دیری باید خودش همین ماشین را می ساخت و محتاج به تولید کننده و مخترع غربی نمی بود و وخامت مسأله در اینجا است که با چنین ساختمان ذهنی استفاده از پیشرفته ترین آلات تخنیکی اجتماع را بیش از پیش برده مخترع و تولید کننده ماشین می سازد.

همچنین مامور اداری ما در چوکات اداری به سبک جدید مشغول فعالیت است اما نه از اساسات فکری فلسفه سیاسی و پرنسیپ های عقلی آن آگاه است و نه فرق آنرا با طرز اداره سبک قدیم شرقی در نظر دارد. از این جهت به یک موجود بیروکراتیک بی روحی مبدل می شود.

خلاصه تحولات اجتماعی و اقتصادی مانند حادثه طبیعی جریان یافته است و کدام اراده و طرح شعوری روشنی در آغاز یا در جریان این تحولات نقشی نداشته از این رو پدیده های اجتماعی و اقتصادی سیر طبیعی اجتناب نا پذیر خود را می پیمایند اما چون احساس ضرورتی به برخورد فکری نشده و این واقعیت عقب مانده و روز به روز عقب تر می رود. و با این بی توجهی به مسایل فکری و نظری چنین جوامع زنجیر بردگی در مقابل غرب را به دست خود دور خود می پیچانند و

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

مستحکم تر می سازند. و متوجه نیستند که فقط انقلاب فکری و انکشاف ذهنی به انسان توانایی می دهد که وسایل تخنیکی و اقتصادی را در راه رسیدن به آزادی حقیقی به کار برد.

نکته دیگری که در مورد شرق می توان گفت این است که یکی از مهمترین پدیده های قرن بیستم واقعیت ملی است. در مبارزات استعماری و بعد از عقب نشینی قدرتهای استعماری هویت های ملی در جهان سوم بیش از پیش تثبیت شده است. در سرنوشت حیات اجتماعی و سیاسی جوامع به سویه محلی و جهانی نقش اساسی به عهده گرفته است حتی نظامی هایی که خود را انترناسیونالست می گویند و خود را مافوق ملیت قرار می دهند، عملا در دام واقعیت ملی گرفتار آمده اند. سید جمال الدین افغانی ارزش این مفکوره مدرن را به وضاحت دریافت اما تا امروز بحث علمی در آن نکرده ایم و اساسات فکری و نظری آنرا نگذاشته ایم از این جاست که جنبه احساساتی و عاطفی آن از پهلوی فکری و عقلی آن قوی تر است و از این جهت این واقعیت بزرگ عصر گاهی در عقاید نژادی محلی یا دینی و یا در تلاش احیای امپراطوریهای به سبک باستانی مغشوش می شود و ماهیت مترقی و خصوصیت نهضت مردمی آن نا پدید می گردد.

حیات اجتماعی امروز ما در دو نوع جریان در حال حرکت است یکی تلاش در راه تثبیت هویت ملی است و دیگری تمایل به "غربی شدن" است و این دومی هم یکی از پدیده های بی سابقه قرن بیستم می

باشد. بیرون از حوزه تمدن غرب در همه جوامع روی زمین تمام تغییرات و تحولات اقتصادی اجتماعی و فرهنگی و سیاسی فقط یک سمت دارد و بس: همه به سوی غربی شدن "سیر می کنند. اما این هدف "غربی شدن" اگر به آخرین نتایج آن کشانیده شود یک هدف متناقض بخود است. چه "غربی شدن" در نهایت امر بیگانه شدن از خود است، از دست دادن هویت فردی و اجتماعی خود است. از اینجا فرد و اجتماع شرقی این حرکت به سوی از خود بیگانگی را یا توسط مفکوره هویت ملی یا توسط عقیده دینی جبره می نماید. اما عیب وضعف این هر دو عکس العمل جبره ای در این است که غیر شعوریت و فاقد اساسات عقلی است.

بزرگترین رمز برتری و قدرت غربیان در این است که نیروی تفکر و تعقل است که غرب را با دارو فرمانروای مطلق روی زمین ساخته است در صورتی که ملل جهان اسلام در حیات فردی و اجتماعی خود از غرب پیروی می کنند. از نتایج ساینس و تکنولوژی ایشان استفاده می نمایند اما در پهلوی آن نیروی عقل انتقادی و تفکر آزاد را پرورش نمی دهند. نتیجه این نارسایی بردگی و غلامی است به این معنی که اشکال اجتماعی و فرهنگی و وسایل تخنیکی جهان غرب به جای اینکه تحت اراده و فرمان ما باشد ما تحت تسلط و فرمان آن قرار خواهیم داشت و با این بردگی خویش تفوق برتری آن بدار جهان را بیشتر تقویه خواهیم بخشید و بیش از پیش به راه از خود بیگانگی خواهیم رفت.

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

پدیده مهم دیگر در کشور های شرق اسلامی طی تقریباً پنجاه سال اخیر عبارت است از توسعه و انکشاف تعلیم و تربیه به سبک غربی. امروز تعداد زیاد شرقیان یا در مدارس جدید کشور های خویش و یا در مدارس عالی ممالک غربی علوم و فنون غربی را آموخته اند و در مورد فرهنگ و تمدن غربی معلومات نسبتاً عمیق و دقیقی دارند. اما خصوصیت قابل تامل این مدارس جدید ممالک شرق در این است که در هیچ یکی از کشورها تعلیمات جدید به ادامه تعلیمات مدارس قدیم اسلامی قرار نگرفته و در هیچ جای سعی به عمل نیامده است که بین تعلیمات نو و کهنه پلی ساخته شود و یا ارتباطی قائم گردد. یا آن مدارس کهنه هنوز زنده اند و بدون رابطه با مدارس نو در یک حلقه بسته و محدود دور خود زیست می کند. و یا آن مدارس از بین رفته اند و مدارس جدید بدون کدام بستگی با تعلیمات قدیم بدون سابقه یا ریشه در کلتور و تمدن شرقی به کار آغاز کرده اند و چند نسلی را تربیه نموده اند. این گسیختگی و انفصال دو نتیجه منفی را در پرورش تعلیم یافتگان جدید بار آورده است.

1. این تعلیم یافتگان چون کاملاً تحت تأثیر تعلیمات سبک غربی قرار گرفتند اکثراً در مقابل غرب فاقد روحیه انتقادی می باشند.
2. چون نتوانستند که بر فرهنگ، تمدن و لسان خود طوری که شاید و باید تسلط یابند از این جهت در پیشرفت و تکامل کلتور و لسان خویش سهم خلاق و ابتکاری نگرفته اند.

این نخستین نسلهای پرورده تعلیمات سبک غربی بیشتر به درختان بی

شمر شباهت دارند.

در پهلوی این پدیده نوع دانشمند و ادیب سبک مدارس قدیم شرقی ما هنوز زنده است. گرچه محیط فرهنگی و تعلیمی امروز به احتمال قوی چنین نوع دانشمند را در آینده تربیه نخواهد کرد. ولی حقیقت این است که همین نوع دانشمند بود که تا حال در انکشاف و تکامل فرهنگ و زبان خود سهم خلاق و فعال گرفته است. زبان، ادبیات و تاریخ ما امروز ساخته دست اوست. با استعداد و نبوغی که داشت تا حد زیادی از تخنیکها و روشهای علمی جدید استفاده کرد. ولی چون تسلط کامل بر السنه، فرهنگ و علوم مغربی نداشت سهم علمی و کلتوری وی خواهی نخواهی محدود باقی مانده است. و موقف متناقض او نتیجه همین محدودیت است به این معنی که وی در روحیه انتقادی علمی خویش از پرنسیب "یک بام و دو هوا" کار می گیرد یعنی در مقابل غرب موقف انتقادی دارد اما عین معیارهای تفکر انتقادی را در مورد خود به کار نمی برد.

این دو نوع روشنفکر یعنی تعلیم یافته جدید و دانشمند قدیم ضد همدیگرند. تعلیم یافته جدید از دنیای غرب چیزی می داند اما در برابر آن از روحیه انتقادی کار نمی گیرد. از فرهنگ و کلتور خود معلومات کافی ندارد اما در مقابل آن موقف انتقادی اختیار می کند. بر عکس دانشمند سبک قدیم از جهان غرب معلومات کافی ندارد اما در مقابل آن از روحیه انتقادی کار می گیرد. بر لسان و فرهنگ خود تسلط دارد اما در مقابل آن فاقد روحیه انتقادی می باشد.

سید جمال الدین افغانی و برخورد شرق و غرب

خصوصیات فوق الذکر خیلی عمومی بوده هیچ جنبه کلیت ندارد. چه خوشبختانه امروز در ممالک شرق و کشور های اسلامی عده زیادی از دانشمندان سبک قدیم و جدید وجود دارد که هم صاحب دلند و هم صاحب نظر، هم از مشکلات گذشته و حال خویشتن اطلاع دارند و هم مسائل بزرگ جهانی را در برابر چشم خویش گسترده می یابند. و راجع به اجتماع و کلتور خود، راجع به انسان و جهان تشویشها و اضطراب هایی نزد ایشان موجود است و انتقادات علمی هم بر خود دارند و هم بر دیگران. لذا موجودیت عده زیاد چنین دانشمندان صاحب دل و صاحب نظر جهان شرق و جهان اسلام به من جرأت می دهد تا مرام اصلی این همه گفتار را بیان کنم و پیشنهادی تقدیم نمایم.

پیشنهاد:

ما مردم مشرق امروز بیشتر از هر وقت دیگر به یک محاسبه و تصفیه عمیق و وسیع فکری و نظری و یک برخورد علمی و انتقادی با تمدن غرب محتاجیم. چه در چنین برخورد علمی صحیح در جمله بسا نتایج مهم علمی یک نتیجه اساسی در بر خواهد داشت. ما در ورای آن خواهیم توانست اجتماع و تمدن خود، هویت اجتماعی و فرهنگی خود را به صورت دقیقتر و روشنتری درک کنیم و این بزرگترین خدمتی خواهد بود که ما برای اجتماع و فرهنگ جهان خود انجام دهیم. دنیای شرق در حال حاضر دانشمندان زیادی دارد که می توانند به خوبی از عهده چنین کار مهم بر آیند.

دانشمندان غربی راجع به جهان شرق مطالعات و تحقیقات زیادی کرده اند و تقریباً از هشتاد سال به این طرف کانگرس بین المللی به نام "کانگرس شرق شناسی" تا سالهای اخیر در شهرهای بزرگ جهان تشکیل جلسه می داد و من در چند جلسه این کانگرس که اشتراک کرده ام همیشه احساس نا آرامی روحی و ذهنی در خود نموده ام. علت این احساس نا آرامی در این بود که می دیدم اکثر شرق شناسان مشرق را چون موزیم آثار باستانی، چون لابراتوار بشر شناسی، چون محفظه اشکال مرده و کهن السنه و ساختمانهای فرهنگی و اجتماعی در نظر میگرفتند و انسانهای شرقی را محض به حیث موضوع دانش به حیث یک شی بیجانی مطالعه می کردند و راجع به این شی بی روح نظر داده اند، قضاوتها کرده اند و حکمها صادر نموده اند و اکنون وقت آن فرا رسیده است که انسان شرقی دیگر محض موضوع دانش نباشد بلکه خودش فاعل دانش شود، دیگر فقط به حیث شی مطالعه نشود بلکه خودش به حیث شخص اظهار وجود کند و در ساحه تفکر راجع به خود و جهان سهم فعال گیرد. و در مورد آنچه که غربیان راجع به جهان گفته اند و می گویند، به آنچه غربیان راجع به شرق و شرقیان گفته اند و می گویند بالاخره اظهار نظر کند، به قضاوت پردازد و حکم صادر نماید و چون انسان دارای شخصیت عقلی و فکری در جهان انسانیت و علم قدم گذارد. لذا لازم است که برای نخستین بار متفکرین و دانشمندان مشرق و جهان اسلام دورهم جمع شوند و اولین مجلس علمی "کانگرس بین المللی غرب شناسی" را تشکیل دهند و

در آن موضوعاتی مانند:

- برخورد فلسفی شرق و غرب و مشکلات تصادم جهانیها
  - فلسفه های غربی در مقابل جهانیهای شرقی.
  - ساینس و تکنولوژی غربی، اساسات آن و معنی و ارزش آن برای شرق و جهان.
  - ساختمانهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مغرب و ارزش و معنای آن برای جهان و برای شرق.
  - انتروپولوژی و علوم اجتماعی معنی و مفهوم آن برای غرب و برای ما.
  - شرقشناسی و نقش آن در تمدن غربی، معنی و ارزش آن در شناسایی تمدن های شرق.
  - کلتور و ادبیات غربی، ارزش و معنی آن و تأثیرات آن در ادبیات شرقی.
- و بسا موضوعات دیگری را مطالعه و تحلیل نمایند.
- برای نخستین جلسه چنین محفل هر کشور شرقی مخصوصا کشور اسلامی مساعد خواهد بود اما به نظر من مناسبترین محل برای نخستین جلسه چنین محفل بزرگ علمی و فرهنگی کشور ما افغانستان خواهد بود. کشوری که قلب آسیاست، کشوری که مرکز و نقطه تقاطع و چهار راه عبور و مرور بزرگترین جریانهای کلتوری و تاریخی بود. زردشت از این مرز و بوم به جهان پیغام فرستاد، بود یسم با ارزشهای فکری و هنری خود در اینجا توسعه و انکشاف نمود و از این جابسوی

آسیای مرکزی رفت، تمدن یونانی در این نواحی با مشرق و روحیه شرقی برخورد خلاق انجام داد، تمدن کوشانی در این خاک درخشید و تمدن اسلام در این سرزمین شاهکارهای هنر و ادبیات را بوجود آورد و بالاخره همین کشور بود که با قدرت استعماری مغرب مقاومتها و مبارزهها کرد. و امروز همین کشور که میهن سید جمال الدین افغانی است باید زمینه برخورد علمی و فکری جهان شرق را با تمدن غربی مهیا سازد.

نظام جوان جمهوری ما که رسالت تاریخی جدید و بزرگی را به عهده گرفته است و نقش قاطع کلتوری و فرهنگی کشور ما را در بنیان گذاری و انکشاف تمدنهای آسیای مرکزی در نظر دارد یقین دارم که افتخار بزرگ نخستین کانگرس غرب شناسی را نصیب کشور ما خواهد ساخت و با این جریان علمی و فکری جدید حیات نو فرهنگی به این کشور باستانی خواهد بخشید.

نوت: اگر این مفکوره مورد پسند اعضای این سیمینار بین المللی تجلیل شخصیت سید جمال الدین افغانی واقع شود در این صورت پیشنهاد خواهم کرد که تا از جمله دانشمندان افغانی و دانشمندان ممالک دوست یک کمیته برای غور بیشتر در اطراف طرح علمی و نظری مفکوره فوق تعیین گردد تا تصاویر لازم در این زمینه به عمل آید.

یاد داشت: متاسفانه مآخذ انگلیسی و نامهای لاتین در اصل مقاله از تایپ باز مانده است و ما نتوانستیم این نقیصه را جبران نماییم.

د شلمې پېړۍ نوموتی افغان روشنفکر، شاعر، لیکوال او مبارز پوهاند سید بهاءالدین مجروح په ۱۹۸۸ د فبروري په ۱۱مه په پېښور کې ووژل شو. هغه ټيک نوي کاله وړاندې د کونړ د اسمار ولسوالۍ په يوه روحاني کورنۍ کې وزېږېد او په کونړ، کابل او فرانسې کې تر زده‌کړو وروسته يې د شرقي عرفان او حکمت او غربي فلسفې او معاصرو علومو په زده‌کړې کې د بې ساري ښوځ له کبله د خپل عصر يو ځانگړی، ممتاز او عالم شخصيت و.

د پروفیسور مجروح صراحت، روشنفکرانه ژمنتيا، او پراخه اثرزې يې شخصيتي ځانگړنې وې، هغه د متعددو قشرونو سره په اړيکه کې يو اغېزناک انسان و.

ممکن در مورد سيدجمال الدين افغان کتاب های زیادی نوشته شده باشد، اما این اثر پوهاند مجروح در مورد نقش و مقام تاریخی وی اثر بی مثالی است که برای ما آنچه را می آموزاند که در شناسایی و حل مشکلات امروزه می تواند از آن کار گرفت. این اثر معنی شخصیت، موقعیت سید را در پس منظر تاریخ و در تاریخ جهان فعلی مورد مطالعه قرار می دهد.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**